

*Тимошенко Віра Іванівна,
головний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту
прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗА УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Одним із факторів сталого розвитку суспільства, найважливішою ознакою демократичної, соціальної і правової держави є права людини. Сформувавшись у західних країнах, знайшовши своє закріплення в «Загальній декларації прав людини» (1948 р.), «Міжнародному пакті про громадянські і політичні права» (1966 р.), «Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права» (1966 р.) та конституціях або основних законах демократичних країн Заходу, ідея прав людини поширилась у всьому світі. Зараз складно знайти країну, яка б на законодавчому рівні не закріпила притаманні їй населенню уявлення про права і свободи людини, що стали виміром демократії, свідченням визнання загальнолюдських цінностей, лібералізму, прогресивності держав і можливості міжнародного співробітництва з ними. Права людини включають право на життя і свободу, свободу від рабства та тортур, свободу переконань та їх вільне вираження, право на працю, освіту, охорону здоров'я та багато інших. Ці права повинні мати всі люди, без будь-якої дискримінації. Права і свободи людини і громадянина закріплені й Конституцією України, вони стали частиною чинного об'єктивного права в нашій країні.

У широкому розумінні права людини можна розглядати як певні претензії людини на ті чи інші матеріальні або духовні блага, здатність задоволення яких залежить від потенційних можливостей самої людини, суспільства і держави. Будучи нормативно-правовим комплексом, що складається із сукупності міжнародних і національних норм і принципів, права людини відображають діалектику індивідуальних прагнень і загального блага, гармонізують особисту свободу з моральними вимогами суспільства, узгоджують права однієї людини з обов'язками іншої. Права людини мають яскраво виражену соціальну природу, характеризуються певними предметними зв'язками з мінливими умовами соціальної реальності, соціальними явищами і процесами. Це загальнолюдська цінність, що у глобалізованому світі вийшла за межі взаємовідносин людини з державою, перетворилась на конструктивний елемент демократичних політико-правових систем, сприяє інтеграції суспільних і правових відносин та формуванню особистості, діяльність якої стає визначальним фактором суспільного розвитку. Під реалізацією прав людини слід розуміти юридично визначену діяльність суб'єктів права, гарантовану державою, що здійснюється у передбачених законом формах і виражається у дотриманні, використанні та виконанні ними своїх повноважень. Перешкодою реалізації прав людини можуть бути різні загрози та ризики, зокрема недосконале законодавство, нездатність громадянського суспільства контролювати діяльність держави, що досить часто зустрічається в недемократичних державах, низький рівень правової культури та

деформація правової свідомості, корупція тощо. Загалом можливості реалізації прав людини залежать від різних факторів і обставин, що можуть як сприяти реалізації, так і створювати серйозні перешкоди для держави, суспільства, людини. Тому «Загальна декларація прав людини» визнає потребу охорони проголошуваних нею прав. У преамбулі декларації сказано: «важливо, щоб права людини були захищені верховенством закону» [1]. Необхідність у такому захисті передусім визначається розбіжністю інтересів різних членів суспільства чи соціальних груп щодо реалізації конкретних потреб. Власність, свобода, навіть право на життя однієї людини чи цілого народу може не відповідати інтересам іншої людини чи народу. Будь-яка війна це підтверджує.

Перешкодою в реалізації прав людини нерідко стає соціальна нерівність. Терміном «соціальна нерівність» позначають положення в суспільстві, коли окремі соціальні групи мають різний соціальний статус, що тягне за собою різні можливості доступу до ресурсів і, відповідно, економічну нерівність. Істотна нерівність у доходах, тобто несправедлива поляризація населення за доходами та матеріальним становищем «підсилює низхідну соціальну мобільність насамперед низькодохідних верств населення» [2].

Повна рівність неможлива. Недосяжна вона не лише завдяки різним фізичним та розумовим даним людей, а й внаслідок різного соціального статусу цих людей, якості та значимості їхньої праці. Нерівність індивідів є природним явищем, – всі люди різні, відмінності між людьми зумовлені їх фізіологічними та психічними особливостями. Однак не є природною економічна нерівність, вона може бути лише наслідком несправедливості, за якої стає реальністю нерівність у доходах, майнова нерівність, нерівність у розподілі багатства. У результаті з'являються багаті й бідні. Бідність породжується нерівністю, що виникає у сферах виробництва, розподілу та споживання та обмежує доступ населення до основних ресурсів – високої заробітної плати, високооплачуваних робочих місць, якісних медичних та освітніх послуг тощо. Антиподом нерівності є зрівнялівка. Зрівнялівка щодо розподілу власності та доходів населення здатна підірвати економічний розвиток, однак має бути певна розумна межа економічної нерівності. Величезні багатства окремих осіб, до того ж сумнівно отримані, породжують соціальну напругу, підривають можливості сталого розвитку та загрожують правам людини.

Соціальна нерівність є однією з причин протиправної поведінки. Наслідком соціальної нерівності є деформація соціальної сфери, погіршення стану здоров'я населення, у тому числі здоров'я психологічного, збільшення кількості осіб з алкогольною або наркотичною залежністю, що позначається на поведінці окремо взятої людини, її деградації та зростанні показників злочинності. Одним із наслідків зміни соціальної структури та криміналізації суспільства є відчуження малозабезпечених груп населення від суспільства, зростання недовіри до інших людей та суспільних інститутів. Такі групи населення досить швидко маргіналізуються. З погляду соціальної філософії та соціології, маргінальність – це стан особистості, знехтуваної суспільством або конкретною спільнотою через заперечення або невиконання нею норм, правил і вимог цього суспільства. Самі маргінали асоціюються з тими, кого називають соціальними аутсайдерами.

Маргінальність позначається на суспільних процесах, сприяє дезорганізації суспільного життя, створює комплекс проблем, аж до конфліктів, протиправної поведінки та аномії [3, с. 13].

У сучасній Україні повною мірою реалізовано різке соціальне розмежування та злидні більшості населення. У 2023 р. за межею бідності опинилися 67% українців. Країна майже повернулася на рівень бідності 2001 року, втративши 20 років через корупцію та війну, розв'язану Росією проти України. Як відомо, під час війни населення бідніє. За даними Світового банку, нині понад 7 млн людей в Україні опинилися за межею бідності [4]. Світовий банк зараховує Україну до країн, де бідною вважають людину, яка живе на менш ніж 5,5 доларів на день (приблизно 216 гривень за курсом на початок травня 2024 р.). Якщо з 1 січня 2024 року розмір державної соціальної допомоги людям, що досягли пенсійного віку, але не мають належного трудового стажу, складає 2 361 грн, відповідно є особи, що живуть на 79 грн в день. А є й такі, що не отримують нічого. До того ж станом на квітень 2024 р. рівень безробіття в Україні становив 16,8% [5]. Бідність і злидні завжди породжують конфлікти в суспільстві та злочини проти власності. Величезна прірва між багатими й бідними, знищення середнього класу призводить до руйнації економіки та унеможливорює реалізацію прав людини повною мірою.

Бідність охоплює кілька складових, проте вона завжди пов'язана з такими факторами, як дискримінація, нерівноправність у доступі до ресурсів та негативні соціально-культурні стереотипи. Зв'язок між правами людини та злиднями є очевидним: люди, чії права обмежуються, наприклад жертви дискримінації або переслідувань, найчастіше є незаможними. Як правило, їм важче чи зовсім неможливо працевлаштуватися, і вони не мають або майже не мають доступу до базових послуг і ресурсів.

Бідність веде до збільшення смертності, скорочення чисельності корінного населення, його маргіналізації, розпаду сімей, погіршення здоров'я населення, зокрема поширення психічних захворювань. Відбувається деградація соціуму, його алкоголізація, збільшується кількість наркоманів. Бідність сприяє дегуманізації людських відносин, зростанню злочинності, поширенню екстремізму й тероризму, веде до зниження рівня та якості життя. Соціальна політика останніх років не зменшує бідність, але швидкими темпами сприяє скороченню бідних за рахунок їх вимирання. Все це аж ніяк не сприяє належній реалізації прав людини. Зараз Україна тимчасово обмежує виконання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини) через воєнний стан. Відповідну заяву до Ради Європи держава подала 4 квітня 2024 року. За словами міністра юстиції України Дениса Малюська, «Україна у квітні НЕ призупинила захист, а якраз навпаки – переглянула та забрала застереження щодо обмеження певного набору прав» [6]. Слід сказати, що обмеження прав можуть тимчасово запроваджуватись тільки на підставі закону. Сьогодні, якщо наприклад розглядати питання виїзду за кордон, жодного закону в Україні, який би обмежував це право, немає [7].

Таким чином, права людини є нормативно вираженими можливостями її самореалізації та розвитку, що визначаються бажанням людини, її здібностями й

забезпечуються державою. Будь-яке право має бути забезпечене силою держави, оскільки існує розбіжність реальних соціальних можливостей людини та конвенційно проголошених. На жаль, система суспільних зв'язків у сучасному світі така, що вона не передбачає рівності можливостей людей.

Реалізації прав людини можуть перешкоджати різні обставини, у тому числі й соціальна нерівність, що може бути як причиною, так і наслідком порушень прав людини. Соціальна нерівність спонукає членів соціуму до невдоволення діями влади, до виникнення конфліктних ситуацій, до сприйняття соціальної нерівності з позицій соціальної несправедливості та усвідомлення відсутності рівності можливостей.

У сучасній Україні бідність досягла небачених раніше масштабів. Бідними вже є переважна більшість людей. При цьому бідність стала особливим стилем життя, що передається з покоління в покоління, нормою поведінки, стереотипом сприйняття та психології. Результат такої форми життєдіяльності – маргіналізація та соціально-економічна деградація суспільства, що призводить до криз, конфліктів, аномії, напруженості та загрози соціальних вибухів.

Держава може тимчасово обмежити права людини за дотримання принципу верховенства закону та умов необхідності й пропорційності обмежень поставленій меті. При запровадженні обмежень також необхідним є дотримання принципу юридичної рівності.

Список використаних джерел

1. Universal Declaration of Human Rights. 1948. United Nations. URL.: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. Дмитрук Д. А. Соціально-економічна нерівність: чинники формування та механізми закріплення. 2011. URL.: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/01/15-30__no-1__vol-36__2011__UKR.pdf
3. Tymoshenko V.I. Interdependence of marginality and anomie. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27(2). P. 9-16. DOI: 10.33270/0122272.09
4. Абрамова Ю. Скільки українців живуть за межею бідності: демограф заявив, що Україна повернулася на 20 років назад. 2023, 17 жовтня. URL.: <https://tsn.ua/ukrayina/za-mezheyu-bidnosti-67-ukrayinciv-demograf-zayaviv-scho-cherez-viynu-ukrayina-povernulasya-na-20-rokiv-nazad-2431633.html>
5. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. 2024, 1 травня. URL.: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
6. Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. 2024, 29 квітня. URL.: <https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsiiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod>
7. Бондаренко К. Україна обмежує виконання Конвенції з прав людини під час війни: що це означає для кожного українця. 2024, 30 квітня. URL.: <https://tsn.ua/exclusive/ukrayina-obmezhuje-vikonannya-konvenciyi-z-prav-lyudini-pid-chas-viyni-scho-ce-oznachaye-dlya-kozhnogo-ukrayincy-a-2567955.html>